

DETEKTIV JANRINING KELIB CHIQISH TARIXI VA STRUKTURAVIY XUSUSIYATLARI

Abdullayeva Nasiba Chori qizi

Termiz davlat universiteti

Adabiyotshunoslik (o`zbek adabiyoti) magistranti

Annotatsiya: maqolada jahon adabiyotida detektiv janrining paydo bo`lishi, rivojlanish bosqichlari, shuningdek, adabiyot nazariyasida detektiv janrining jinoyatni hal qilishda amalga oshirilgan syujetining ezgulik va yovuzlik o`rtasidagi ziddiyatga asoslangan badiiy asar ekanligi ta`riflanadi.

Kalit so`zlar: detektiv, syujet, janr, qahramon, tuzilish.

Abstract: the article describes the emergence of the detective genre in world literature, the stages of its development, as well as the fact that the plot of the detective genre in solving a crime in literary theory is an artistic work based on the conflict between good and evil.

Key words: detective, plot, genre, hero, structure, Uzbek national detective literature.

KIRISH

Sirlar hamisha jamiyat uchun alohida qiziqish uyg`otib kelgan. Inson o`z rivojlanish va mavjudligining butun o`tmishi davomida hamma sirli narsalarga bo`lgan bu hissiyotni olib keldi. Bilamizki, sir motivi san`atga, shuningdek, adabiyot olamiga ham kirib keldi. Bu detektiv janrining g`ayrioddiy tarzda mashhurligini ko`rsatadi. Kunimizda kitob do`konlari javonlari detektiv adabiyotning ko`plab namunalari bilan to`la ekanligi barchamizga ayon. Shubhali zamonaviy mualliflar nomi bilan nashr etiluvchilari ham uchrab turadi. Ular foyda ko`rish uchun yiliga yigirma o`ttizlab kitob nashr etishadi. Ammo ushbu tanlov aksar o`quvchini chalg`itadi. Tabloid fantastikadan haqiqiy detektiv adabiyotni qanday ajratish kerak? Detektivning vazifasi – kitobxonning zamonaviy hayot ritmidan zerikkan yoki zo`riqqan ong-u shuuriga dam berishmi yokida miyani detektiv jumboqlarning yechimini topishga majbur qilishmi? Bu kabi masalalarning dolzarbligi quyidagi maqolamiz mavzusi dolzarbligini ta`kidlaydi.

Jahon adabiyoti qadimdan to hozirgi kungacha topishmoq va jumboqdan syujet uchun asos sifatida faol foydalanib kelishgan. V. Bryusovning ta`rifiga ko`ra, aynan, detektiv janri topishmoq va jumboqning eng yuqori figurasiga aylandi, aks holda, kitobxon tomonidan yechilishi uchun taklif qilingan noma`lum tenglamalardir. Qobiliyatli detektiv asarda, kitobxonga jumboqni unga taqdim etilgan ma`lumotlardan foydalangan holda mustaqil ravishda hal etish imkoniyatini beradi. Bu aqliy mehnat talab etadi. Ya`ni, detektiv murakkab arifmetik amallarni yechishga o`xshash jumboq adabiyot namunasidir.

“Detektiv” (lotincha: “detektio” – ochaman, fosh qilaman) atamasi ilk marta amerikalik yozuvchi Anna Ketrin Grin tomonidan qo`llanilgan. Anna haqli ravishda “ detektivning onasi” hisoblanadi. Annaning dastlabki detektiv romani “Leavenworth ishi” 1878-yilda ulkan muvaffaqiyatga erishdi. Shundan so`ng detektiv janri keng quloq yoza bordi va o`z cho`qqisiga chiqdi. Ingliz yozuvchisi, detektiv janr ustasi Agata Kristi ushbu janrning rivojiga ulkan xissa qo`shgan. Uning bu janrdagi asarlarining muvaffaqiyatini syujetining qiziqarliligi,

personajlarining yorqinligi va shuningdek yechimning kutilmaganda sodir bo`lishi bilan izohlash mumkin. Uning tan olishicha, Agata advokatning qizi bo`lgan. Shuning uchun u tergov va sud tergov jarayonlarining nozik sir-sinoatli qirralarini bilgan va uning boy tasavvur qobiliyati unga dahshatli sir va murakkab jinoyatlarni fosh qilishda yordam bergan.

Detektiv janri rivojlanishi bilan ayni vaqtda, sud tibbiyotida ham aqlbovar qilmas o`sislar kuzatildi. Dastlab identifikatsiya tizimi paydo bo`ldi. Inson qonini hayvon qonidan farqlash o`rganildi. Detektiv janri bu kashfiyotlarni o`ziga yaxshigina singirdi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

E`tirof etish lozimki, detektiv asar mualliflari boshqa-boshqa, bir-birini ijodiy jihatdan takrorlamas odamlardir. Masalan, shotlandiyalik yozuvchi Artur Konan Doyle o`zining Sherlock Xolms haqidagi detektiv asari bilan butun dunyoga mashhur. U asarida bosh qahramonning jinoyat ishlarini ajoyib mantiq va fikrlash bilan fosh etishiga o`quvchini lol qiladi.

Aksar tadqiqotchilar Doyle dan keyingi detektiv mualliflarining asosiy vazifasi Xolmsdan Farq qiladigan detektiv yaratish deb bildilar.

Detektivning mashhur variantlari qahramonlarining umumiy xususiyatlari quyidagilardir: qiyosiz aql, o`tkir bilim, kuchli sezgi, o`zgacha hazil, qat`iyat va shuningdek o`ziga ishonch.

Detektiv adabiyot o`zining xilma-xilligi bilan kitobxonlarni doim hayratlantiradi. Siz bunday turlarning quyidagicha namunalarini topishingiz mumkin:

- “detektiv boshqotirma” ba`zida jinoyatsiz ham;
- “detektiv gotika” dahshat va mistik detektiv kesishgan (barcha sirlar real tushuntirishga ega bo`lishi kerak);
- “ilmiy detektiv” bunda tergovda ilmiy yondashuv birinchi o`rinda turadi;
- “teskari detektiv” bunda kitobxon yechimni asar boshidanoq biladi va shu bilim balandligidan tergov jarayonini taftish qilib boradi. Ushbu kichik janrning kashfiyotchisi R. Ostindir;
- “detektiv xonim” har ikki jins yozuvchilari ijodi uchun xos xususiyat sanaladi;
- “siyosiy detektiv” tergovga asoslangan detektiv asar. Siyosiy jinoyat kareralaridagi shaxslar;
- “psixologik detektiv”;
- “josuslik detektiv”.

Ta`kidlash kerakki, ba`zan jinoyat romani detektiv subjanr sifatida ham tavsiflanadi. Ammo bunday tavsif haddan ortiq o`zboshimchalik bilan sodir etiladi. Chunki aksar detektiv asarlar tabiatda sintetik bo`lib, turli kichik janrlarning xarakter va xususiyatlarini birlashtiradi.

Ommaviy adabiyot janrlariga tegishli detektivlar quyidagi ikki xususiyati bilan farq qilib turadi:

- 1) Standartlashtirishning yuqori darajasi;

- 2) Ko`ngilochar funksiya (kitobxonning ehtiyojini qondiradi: tanaffus qil va haqiqatdan uzoqlash).

Ular detektivning universal formulasiga detektivning barcha turi uchun xos bo`lgan yuksak san`at asari sifatida qaraydilar. Adabiy formula aniq bir obyekt yoki inson obrazini tasvirlashning an`anaviy yo`llarini, epitetlarini, tasvirlarini hamda umumiy syujet sxemasini qamrab oladi. Ushbu formulalar ommaviy adabiyot asarlarining negizini tashkil qiladi va janrni to`liq amalga oshirish imkonini beradi. Detektiv formula har bir muallifning har bir aniq asarida o`ziga xos ma`no va mazmunga ega bo`ladi.

Detektiv asar tuzilishiga ko`ra an`anaviy ravishda uch bosqichga ajratiladi: sir, ya`ni jinoyat, tergov jarayoni va jinoyatni fosh etish. Yuqoridagi elementlar barcha turdagi san`at asariga xos bo`lgan bosh, avj nuqta va denoumentga mos tushadi. Ularning ketma-ketligi xuddi detektivlardagi kabi buzilishi ham mumkin.

Har bir detektiv asarning maqsadi jumboqni yechish, jinoyatni fosh etishdir. Asar davomida mantiqiy jarayon yuzaga keladi, bosh qahramon faktlar zanjiri bo`ylab haqiqat tomon keladi. Tergovchining majburiy va yagona e`tirozi jinoyatni fosh etish, ammo unda yetakchi o`rin hali ham tergovga berilgan. Shu bois qahramonlarning xarakteri va his-tuyg`ular tavsifi asosiy fonga o`tdi. Aksar vaqtlarda, sirlar tergovchiga ham, kitobxonga ham ma`lum bo`lgan narsalar asosida mantiqiy fikr yuritish orqali yechiladi.

XULOSA

Demak, detektiv adabiyot adabiyotning eng mashhur janrlaridan biri. Talab taklifni yuzaga keltiradi. Detektiv janridagi adabiyotlarga qiziqish, kun sari detektiv asar kitobxonlari soni ortishi bu janrning ommalashishiga olib keldi. Janr qiyosiy jihatdan yosh bo`lishiga qaramay, detektiv tarixida ko`plab tarixiy nomlar bor: Edgar Alan Po, A. Kristi, Artur Konan Doyl va boshqalar bunga yaqqol misol bo`la oladi. Yuqorida keltirilgan fikrlarni jamlab qator xulosalar chiqarish mumkin: Birinchidan, detektiv janr sifatida ommaviy adabiyotga oid; ikkinchidan, detektiv xarakterlanadi: sir, jinoyatning boshlanishi, kulminatsiya va denoument (fosh etilishi). Shunday qilib bir yarim asrlik tarixda detektiv janri ma`lum bir kanonizatsiyadan (davrdan) o`tdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Borisenko A. Faqat Xolms emas – [https:// magazines.russ.ru/inostran/2008](https://magazines.russ.ru/inostran/2008)
2. S.S.Dyne. Detektiv yozishning yigirma qoidasi – <https://scriptmaking.ru/library/189>
3. Abdusalimova Sadoqatxon Adxamjon qizi “Detektiv janrining strukturaviy va kompozitsion xususiyatlari”
4. Arxiv.uz